

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ ім.М.П.ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

КОРДА Григорій Сергійович

ТЕОРІЯ ТА МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
АКТИВНОСТІ ШКОЛЯРІВ У МІКРОРАЙОНІ

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття вченого ступеня
доктора педагогічних наук

Київ - 1992

00820211 (E)

Робота виконана на кафедрі
вого навчання Глухівського державного педагогічного інституту
ім.С.М.Сергеева-Ценського.

Офіційні опоненти:

Доктор педагогічних наук, професор Алексюк А.М.
Доктор педагогічних наук, професор Кондратюк О.П.
Доктор педагогічних наук, професор Фіцула М.М.

Провідна організація - Науково-дослідний інститут педагогіки
України

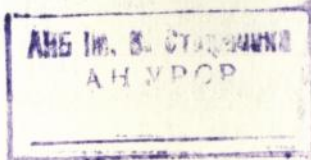
Захист відбудеться 18 листопада 1992 року о 15 год. на засі-
данні спеціалізованої ради Д ІІЗ.ОІ.ОІ в Київському державному
педагогічному інституті ім.М.П.Драгоманова за адресою:
252030, Київ, вул.Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці інституту.

Автореферат розісланий 16 жовтня 1992 року.

Вчений секретар спеціалізованої ради -
доктор філологічних наук, професор

ПІЛЮЦ М.Я.

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Актуальність проблеми. Питання теорії та практики організації і розвитку активної діяльності учнів в соціальному оточенні школи були і залишаються важливими в удосконаленні народної освіти. Актуальність даної проблеми зумовлена невичерпними виховними можливостями оточуючого середовища, значними потенційними резервами, завданнями формування особистості, багатогранністю виховання дітей та підлітків в процесі позакласної та позашкільної виховної роботи. Активність учнів за відповідних умов розвиває здібності, формує інтереси. В Законі України "Про освіту" підкреслюється необхідність "створення належних умов за місцем проживання для виховання дітей, молоді, розвитку здібностей, задоволення їх інтересів"¹. На підготовку учнів до життя, на виховання їх мислення та діяльності, в процесі яких відбувається самовираження та самореалізація, спрямована вся система позакласної та позашкільної виховної роботи.

Виховання молоді в повній мірі здійснюється в школі, сім'ї та трудовому колективі: Але після навчання або праці настає вільний час - дозвілля за інтересами, що є дуже цінним та важливим для цілеспрямованого розвитку особистості. Оцінка вільного часу, раціональне його використання дає можливість кожному учневі виявити себе найкращим чином в різних видах діяльності за місцем проживання. Тоді соціальне середовище, як важлива з дитинства життєва школа, стає фактором підвищення ефективності навчально-виховного процесу в школі та сім'ї. Активність учня здобуває постійну внутрішню по-

¹ Закон України "Про освіту" // Рідна школа. - 1991. - № 9. - С.8.

требу діяти, розкривати здібності, формувати свої інтереси. До активних дій учня спонукає ряд соціальних потреб, які виникають на різних індивідуальних та вікових рівнях. Їх пізнання дає можливість керувати діяльністю школярів і наповнити її соціально значимим змістом. Школа, сім'я, оточуюче середовище мають створити для учнів умови пізнання соціальної дійсності. Саме оточуюче життя своєю багатогранністю визначає зміст виховної роботи, підказує основні напрями, ефективні педагогічні засоби виховного впливу на особистість.

Багатогранні виховні резерви має мікрорайон школи, якщо використати його невичерпні можливості. Мікрорайон, де діти та підлітки проводять значну частину вільного від навчання часу, є для них місцем, де задовольняється потреба проявляти свою самостійність. З'являються широкі можливості для спілкування, перш за все з ровесниками. Саме там, за місцем проживання, на основі загальних інтересів, захоплень, спільної ігрової діяльності виникають різнобічні дитячі та підліткові об'єднання. Вони доповнюють виховний процес, який організується школою, позашкільними установами і відповідним чином впливають на розвиток особистості, формують її соціальну активність.

Взаємодія навчально-виховного колективу школи з її соціальним оточенням у наш час набуває особливої актуальності, оскільки духовна культура учнів в основному реалізується в процесі активного дозвілля в соціальному оточенні школи. Активність дітей та підлітків в колі однокласників зумовлена ігровими потребами соціальної групи, переводить їх в суб'єкт діяльний. Це дає можливість вчителям та батькам порівняно легко та повною мірою формувати розвиток особистості. Умови мікрорайону допомагають вихователям вивчити

життєдіяльність дітей та підлітків, своєчасно виявляти домінуючі сфери діяльності поза школою і, не порушуючи стійких відносин в різновікових колективах, надати кожному зміст і форми відповідно вимогам сучасного суспільства.

Розвиток "педагогіки мікрорайону" можна обґрунтувати як необхідність побудувати педагогічно обґрунтовану систему, де робота за місцем проживання не повторення, а продовження навчально-виховного процесу школи. Методика соціального виховання може забезпечити цілісність педагогічного впливу на школярів в активному дозвіллі. До цього процесу залучаються всі виховні сили суспільства. А виховна робота в мікрорайоні важлива в усіх відношеннях ще і тому, що школярі мають на протязі року багато вихідних і канікулярних днів. Вміння раціонально використати цей час - дуже важливе і складне завдання. Кожна школа має стати центром не тільки виховної роботи в мікрорайоні, але й організатором активного дозвілля учнів. Робота школи і громадськості з дітьми і підлітками за місцем проживання спрямована, перш за все, на організацію дозвілля у вільний від навчання час і запобігання дитячої бездоглядності. З цією метою створюються підліткові клуби, кімнати школяра, дитячі майданчики, товариства за інтересами, де працюють гуртки, секції, проводяться ранки і культпоходи, змагання, екскурсії та туристичні походи, зустрічі з цікавими людьми та інші масові заходи. Позанавчальна виховна робота з учнями стала невід'ємною частиною педагогічного процесу, який організують педагогічні колективи шкіл, професійно-технічних навчальних закладів, позашкільних виховних установ, а також організацій культури, спорту і громадськості.

Теорія і практика формування соціальної активності особисто-

сті має свій суспільно-історичний досвід. У наукових працях видатних педагогів знаходять своє конкретне втілення методологічні принципи соціальної активності особистості. Вчення про діяльну суть людини, здатну перетворювати себе і дійсність у відповідності із законами суспільного розвитку, найбільш чітко було сформульовано чеським педагогом Я.А.Коменським. Автор "Великої дидактики" підкреслював необхідність розвитку всіх сил і здібностей людини на користь не тільки своєї, а й суспільної. Навчання мові, спочатку рідній, а після і народів сусідів слід пов'язувати із повідомленням корисних знань, необхідних у практичній діяльності. Весь виховний, соціально-педагогічний процес має бути пронизаний ідеями гуманізму та демократії. Видатний просвітитель Дж.Локк указував на необхідність діяльності, в процесі якої через сумлінність і старанність люди можуть стати "розумними істотами". Від природи всі діти розумні і вільні, але вихователь має керувати життєдіяльністю дитини до удосконалення її "особистого розуму". Великий гуманіст, автор теорії вільного виховання Ж.-Ж.Руссо вимагав активних методів виховання з урахуванням вікових особливостей дітей. Вихователь повинен наводити вихованця на правильне розв'язання завдань, допомагаючи йому. Поставлене завдання дитина повинна здолати самостійно, виявляючи при цьому активність. Прогресивний педагог Й.Г.Пестолоцці підкреслював, що активність особистості може розкритися через розвиток природних сил і здібностей.

Розвиток принципу активності обґрунтував К.Д.Ушинський. Він підкреслював необхідність створення умов для переростання довільної уваги в інтерес. Вихователь, розвиваючи прагнення до свободи, повинен застерегти потяг особистості до "свавілля". Виховання ак-

тивності Н.К.Крупська розглядала через призму боротьби з формалізмом у виховній роботі. Організуючи дитячу діяльність, дорослі і діти повинні проявляти активність і самостійність в добровільних колективних діях. Вся система А.С.Макаренка була спрямована на виховання соціальної активності особистості через різносторонню діяльність особистості, групи та колективу. Організація суспільної діяльності дітей та підлітків є провідною в педагогічному досвіді В.О.Сухомлинського. Центральне місце відведено вихованню громадянства через гуманізм.

Видатні педагоги прагнули в практику дитячих колективів внести ідею дружби, товаришування, взаємодопомоги, духовної теплоти і довіри. Гуманізація дитячого середовища була реалізована в практичній діяльності колоній, клубів, містечок, майданчиків для бідних дітей /С.Т.Шацький, І.І.Данкешевський, В.П.Кащенко, І.Н.Кузбер, З.Ф.Лапенко, Л.В.Раєвська, С.М.Риверс, В.М.Сорока-Росінський, Г.І.Россоліме, Н.М.Шульман, І.В.Яшніков та ін./.

Провідною виховною силою в розвитку самостійної ініціативи школярів, формування в них культури поведінки і дисципліни є дитячий колектив, органи його самоуправління, які працюють спільно з громадськими організаціями під керівництвом вчителів, вихователів, наставників, як на рівні різних типологічних груп, так і колективів в соціальному середовищі /А.М.Алексюк, О.С.Богданова, В.С.Заслуженюк, Ю.В.Гербеєв, О.В.Киричук, Б.С.Кобзар, Я.Л.Коломенський, О.П.Кондратюк, Л.Н.Лутанський, О.В.Скрипченко, Л.І.Новикова, Б.Д.Паригін, А.В.Петровський, В.П.Подорога, Л.І.Уманський, М.М.Фіцула та ін./.

Теорія і практика позакласної та позашкільної виховної роботи збагатилась рядом досліджень: школа – центр активної вихов-

ної роботи з учнями в мікрорайоні /В.Г.Бочарова/, зміст діяльності учнів в дитячих та юнацьких об'єднаннях /Л.М.Ніколаєва/, організація проведення фізкультурно-оздоровчої роботи за місцем проживання /Р.А.Белов/, робота шкільних та позашкільних клубів /О.П.Романов/, психолого-педагогічні проблеми формування вікової активності особистості /В.А.Сітаров/, виховання соціальної активності старших школярів /Т.М.Мальковська/, соціально-педагогічні комплекси на Середньому Уралі /В.Д.Семенов/ та ін.

Соціально виховання дітей та підлітків організується локально, стихійно, без урахування педагогічних ситуацій, а спонтанна діяльність дворових груп вважається як негативний вияв активності школярів. Їх самоорганізація визнана небезпечною, а тому перебуває під громадським осудом. Проблеми самоорганізації, саморегуляції та самовираження дітей та підлітків у мікрорайоні випали з поля зору науки. Відсутність методики формування соціальної активності у мікрорайоні на різних рівнях їх життєдіяльності призводить до значних упущень у позашкільній виховній роботі. Проблема полягає у подоланні суперечностей між факторами оточуючого середовища і інтересами соціальних груп дітей та підлітків. У створенні умов позакласної та позашкільної виховної роботи, яка забезпечить самоорганізацію життєдіяльності дітей та підлітків, їх самовираження та самореалізацію позитивних інтересів у мікрорайоні, що обумовило вибір теми дослідження: "Т е о р і я і м е т о д и к а с о ц і а л ь н о ї а к т и в н о с т і ш к о л я р і в у м і к р о р а й о н і". Рациональне використання вільного часу учнів забезпечить створення педагогічно-організованого середовища.

Об'єкт дослідження - комплекс інтересів

і взаємовідносин дітей та підлітків на різних рівнях організації життєдіяльності в соціальному оточенні школи.

Предмет дослідження - визначення об'єктивних і суб'єктивних передумов та узагальнення і конкретизація основних шляхів створення педагогічно організованого середовища виховання в системі стійких зв'язків дворових спонтанних груп через самовираження та самореалізацію позитивних інтересів і нахилів школярів.

Мета дослідження - вивчити і науково обґрунтувати теоретичні основи життєдіяльності учнів в соціальному оточенні школи і розробити методику виховання з метою забезпечення їх самоорганізації, самовираження і самореалізації в активному дозвіллі.

Відповідно до мети дослідження була висунута **гіпотеза**: якщо виховний процес в мікрорайоні школи здійснювати в напрямку створення педагогічно-організованих факторів середовища на основі аналітико-синтетичної методики вивчення основних явищ і процесів у соціально-психологічному змісті оточуючого середовища, виявити при цьому нахили та інтереси дітей і підлітків, то це дасть можливість значно посилити формування соціальної активності особистості, оскільки педагогічний вплив виховних сил і факторів середовища буде єдиним і безперервним у мікрорайоні, де відкриваються великі можливості розвитку самовираження та самореалізації позитивних інтересів школярів на різних рівнях їх життєдіяльності.

У відповідності до мети та гіпотези дослідження поставлено основні **завдання**:

I. На основі суспільно-історичного аналізу вивчити основні

напрями розвитку соціальної активності дітей та підлітків у різні періоди становлення педагогіки і школи.

2. Визначити роль вільного часу, вплив факторів оточуючого середовища на соціальну групу школярів.

3. Виявити індивідуальні та колективні інтереси дітей та підлітків у системі стійких зв'язків дворових спонтанних груп.

4. Дослідити діяльність підліткових об'єднань і неформальних дворових груп школярів в розмаїтті їх дозвілля.

5. Розкрити найбільш ефективні засоби, форми і методи формування життєдіяльності учнів у процесі активного дозвілля в умовах мікрорайону і розробити методiku формування соціальної активності особистості через самоорганізацію, саморегуляцію та самовираження позитивних інтересів та нахилів.

Методологічною основою дослідження є основні положення педагогіки про взаємозв'язок виховання і розвиток особистості в позакласній та позашкільній роботі, діалектична суперечливість процесу становлення особистості на основі її багатогранної діяльності. Методологічні принципи соціальної активності особистості використані в наукових працях видатних педагогів Я.А.Коменського, Дж Локка, Ж.-Ж.Руссо, Й.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинського, Н.К.Крупської, А.С.Макаренка, В.О.Сухомлинського, а також в постановах уряду України про школу та народну освіту, рішеннях Міністерства освіти України з питань виховної роботи.

Методи та організація дослідження. Програма дослідження оснований на методологічних принципах науковості, історизму, цілісності, зв'язку виховання з життям, з практикою суспільного будівництва. Відповідно до методики дослідження в комплексі

застосовується ряд методів. Використано літературні джерела: педагогічна, філософська, історична, психологічна, суспільна та юридична література, аналіз якої подано в дисертації. Вивчено документи по виховній роботі: звіти, щоденники, плани гуртків та секцій, сценарії масових заходів, положення та звіти про спортивні змагання тощо. Проведено теоретичний аналіз, вивчено досвід шкіл і громадських організацій, позашкільних установ по вихованню дітей і підлітків за місцем проживання. Було здійснено дослідно-експериментальну роботу, проводились спостереження, бесіди, педагогічний консіліум, порівняння, аналіз, узагальнення незалежних характеристик. Використано соціологічні методи дослідження: інтерв'ю, анкетне опитування, консіліуми, рейтинг, а також методи індивідуальної та колективної експертної оцінки, теоретичне моделювання, прогностичні методи, табличне та графічне відображення емпіричних даних з наступним якісним аналізом.

Б а з а дослідження. Основними центрами, на базі яких проводилась дослідна робота, були мікрорайони загальноосвітніх шкіл Київської, Сумської, Черкаської, Чернігівської областей та м. Києва. Підліткові клуби в Глухові, Києві, Конотопі, Ніжині, Сумах, Чернігові та ін. Морські підліткові флотилії Вінниці, Києва, Черкас. Мікрорайони загальноосвітніх шкіл райцентрів: Бахмача, Білопілля, Глухова, Жашкова, Конотопа, Ніжина, Охтирки, Тетієва та Шостки. Всього охоплено дослідженням 240 мікрорайонів, 6200 дітей та підлітків за місцем проживання. В дослідженнях взяли участь 2870 вчителів, вихователів, наставників; 930 студентів Глухівського, Київського, Ніжинського і Черкаського педінститутів.

Основні етапи дослідження. Дослідження проводилось на протязі 12 років, в чотири етапи. В кожному з них додатково формувалась гіпотеза, завдання і методи дослідження.

Перший етап /1978-1981 рр./ - теоретичний аналіз і вивчення суспільно-історичного досвіду виховної роботи в мікрорайонах шкіл. Визначені поняття, проведено історико-логічний аналіз проблеми формування активності учнів, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження. Вибірково проведені діагностичні експерименти формальних і неформальних спонтанних груп дітей у мікрорайонах шкіл Києва, Бахмача, Конотопа, Ніжина, Черкас, ряді сільських шкіл Київської та Черкаської областей. Намічено робочу програму - методику дослідження активного дозвілля учнів у мікрорайонах.

Другий етап /1982-1984 рр./ - теоретично-експериментальне дослідження факторів оточуючого середовища, вивчення основних інтересів життєдіяльності особистості, розробка методики дослідження активності учнів у соціальному оточенні школи, формування основних концептуальних положень та гіпотези дослідження. Основними шляхами були діагностичні, пошукові, прикладно-розвиваючі і формуючі експерименти в мікрорайонах Білопілля, Глухова, Ніжина, Черкас, Шостки, ряді сільських шкіл Черкаської та Чернігівської областей. Удосконалено робочу програму - методику дослідження змісту і форм виховної роботи поза школою.

Третій етап /1985-1988 рр./ - вихід робочої гіпотези в експерименті на рівень формування соціальної активності школярів за місцем проживання, поглиблення їх самоорганізації та саморегулювання. Була сформована модель взаємовідносин підлітків фор-

мальних груп на рівні комунікативності особистості і модель взаємодії неформальних дворових груп на рівні спонтанних колективів. На цьому етапі проводились дослідження формальних об'єднань у підліткових клубах м.Ніжина "Веселка" та "Юність", м.Глухова "Прометей" та "Спартак", а також у мікрорайонах П'ятигірської середньої школи Київської області, Слоутської середньої школи Сумської області, Дмитрівської середньої школи Чернігівської області, морської підліткової флотилії № 4 м.Києва. Неформальні групи і компанії школярів досліджувались у містах: Бахмачі, Білопільлі, Глухові, Жашкові, Києві, Конотопі, Ніжині, Охтирці, Ромнах, Тетіїві, Чернігові, Шостці, Черкасах. На рівні формуючого експерименту здійснювалось вибіркове впровадження змісту, форм, методів, підходів, засобів ефективної виховної сили, визначались позитивні фактори оточуючого середовища, що раціонально сприяли самоорганізації, саморегуляції та самовираженню позитивних проявів в активному дозвіллі школярів.

Четвертий етап /1989-1992 рр./ - узагальнення і застосування на практиці результатів дослідження та наукова розробка типів мікрорайонів, визначення функцій виховних сил позакласної та позашкільної виховної роботи, розробка найбільш оптимальних напрямів змісту і форм виховання школярів у мікрорайоні. Визначення основних напрямів і підготовка методики виховної роботи серед формальних і неформальних об'єднань. Методика формування активності учнів за формами:

- організаційному;
- педагогічному;
- за змістом:
- суспільно-корисному;

- трудовому та фізкультурно-оздоровчому;

використовується вчителями шкіл, методистами позашкільних установ, педагогами вузів, вихователями, студентами, батьками та громадськістю. На допомогу працівникам народної освіти рекомендовано: щоденник психолого-педагогічних спостережень, розроблено основні функції ради громадськості мікрорайону, функції виховних сил, педагогічний щоденник члена виховного загону, методика індивідуальної виховної роботи бійця педзагону, основні напрями виховної діяльності педзагонів, методика підготовки учня - здібного організатора активного дозвілля, методика формування соціальної активності учнів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що автором поставлена і вирішена проблема створення педагогічно організованого середовища, де повною мірою виявляються індивідуальні особливості і колективна відповідальність у груповій активності дітей та підлітків шляхом самореалізації позитивних інтересів у соціальному оточенні школи. Досліджено проблеми: роль соціального середовища у формуванні особистості та джерела внутрішніх стійких зв'язків групи, компанії та колективу; питання взаємодії дворової групи в діяльності та способи групової єдності; визначена система ролей активу групи та способи її підтримки; виявлені критерії самовираження та самореалізації школяра в груповій діяльності; розроблені функції, структура і форми роботи виховних сил мікрорайону; удосконалена структура ради самоврядування у мікрорайоні; розкриті стадії підготовки школяра - здібного організатора активного дозвілля; визначена методика виховної роботи педагогічних загонів; підготовлена методика організації співробітництва дитячих об'єднань і неформальних

спонтанних груп; розроблена методика створення педагогічно організованого середовища та формування різносторонньої активності учнів у соціальному оточенні школи; визначені способи самореалізації школярів у масових формах активного дозвілля.

Т е о р е т и ч н е з н а ч е н н я дослідження полягає в розробці концепції формування соціальної активності дітей та підлітків в оточуючому середовищі, в створенні науково обґрунтованої моделі організації виховного процесу в мікрорайоні, визначенні соціально-педагогічних умов оптимального функціонування виховних сил. Розроблені в дисертації положення створюють теоретичну базу для визначення змісту, форм і засобів активного дозвілля дворових соціальних груп школярів. Теоретичні основи методики цілісного безперервного виховного процесу дають можливість забезпечити активне дозвілля шляхом розвитку самовираження та самореалізації інтересів школярів за місцем проживання.

П р а к т и ч н а з н а ч и м і с т ь роботи полягає в тому, що рекомендовані автором педагогічні підходи і напрями, зміст і форми виховання дають можливість активізувати в позитивному виховному напрямі дітей та підлітків у години дозвілля за місцем їх проживання. Розроблені методичні рекомендації забезпечують багатогранність взаємовідносин учнів у вільний від навчання час. Формування активності учнів у соціальному оточенні школи посилює процес самоорганізації і самореалізації дворових формальних об'єднань і неформальних груп. Розроблені методичні рекомендації дають можливість вихователю впливати на кожного вихованця з перспективою на його майбутнє через самовираження. Таким шляхом діяльність учнів у вільний від навчання час дає можливість створити педагогічно організоване середовище в мікрорайоні.

Обґрунтованість результатів дослідження забезпечується використанням і реалізацією діалектичної методології, яка спирається на педагогічні та психолого-фізіологічні ідеї виховання і розвитку особистості, цілеспрямованим аналізом практики формування соціальної активності учнів, довготривалою експериментальною роботою, її різнобічними варіантами, апробацією результатів дослідження на різних стадіях життєдіяльності школярів: на рівні особистості, на рівні спонтанної групи, на рівні стійкого колективу.

На захист виносять ся:

1. Основні положення теорії і методики формування соціальної активності дітей та підлітків в історичному процесі школи і педагогіки.

2. Обґрунтування ролі вільного часу та факторів середовища в діяльності дворових спонтанних груп школярів.

3. Зміст, форми і засоби організації активного дозвілля дітей та підлітків у процесі формування їх соціальної активності.

4. Особливості виховання позитивних індивідуальних та колективних інтересів школярів у системі стійких зв'язків самовираження і самореалізації дворових стихійних груп.

5. Шляхи взаємодії підліткових об'єднань і неформальних дворових груп у життєдіяльності активного дозвілля.

6. Методика цілісного і безперервного виховного процесу з урахуванням умов середовища та інтересів особистості з метою формування соціальної активності шляхом самовираження та самореалізації школярів у мікрорайоні.

Впровадження результатів дослідження проводилось шляхом експериментальної перевірки розробленої теоретичної

моделі соціального виховання дітей та підлітків у мікрорайонах шкіл України. Видано монографії, навчальні посібники і методичні розробки видавництвами Києва та обласними інститутами удосконалення кваліфікації вчителів, схвалені Міністерством освіти України. Педагогічні ідеї соціального виховання школярів впроваджено в практику позакласної та позашкільної виховної роботи шкіл України через конференції, курси, семінари, педагогічні читання, а також шляхом підготовки до виховної роботи в мікрорайонах студентів - випускників стаціонарного та заочного відділень.

А п р о б а ц і я. Основні ідеї та наукові результати викладені в 73 публікаціях автора. Методична система, розроблена автором, у монографіях, книгах, брошурах, методичних посібниках, висвітлювалася на науково-практичних педагогічних конференціях у Черкасах /1975/, Мінську /1977/, Луганську /1978/, Білопільі /1983, 1992/, Глухові /1983, 1992/, Горлівці /1989/, Ізмаїлі /1990/, Запоріжжі /1991/, Києві /1979, 1992/, Москві /1981/, Ніжині /1985/, Сумах /1989/, Херсоні /1989/, Вінниці /1992/. Одержані експериментальні дані висвітлювалися в лекціях, на постійно діючих обласних курсах учителів на базі Глухівського, Київського та Ніжинського педінститутів, а також при підготовці і проведенні науково-практичних конференцій працівників народної освіти, семінарів класних керівників та класоводів, організаторів позакласної та позашкільної виховної роботи, директорів шкіл Київської, Сумської, Чернігівської та Черкаської областей. Реалізовано в практику виховної роботи публікації автора, методичні рекомендації на допомогу школі, сім'ї, викладачам і студентам педвузів та громадськості по організації виховного процесу з школярами у мікрорайонах. Основні положення досліджень викладені

АНС ім. Б. Грінченка
АН УРСР

в лекціях, бесідах, інформаціях, звітах на постійно діючих семінарах для педагогічного активу студентів - бійців педагогічних виховних загонів Глухівського і Ніжинського педінститутів, у розробці і проведенні спецкурсу та спецсемінару "Зміст і форми соціального виховання дітей та підлітків в мікрорайонах" для студентів педінститутів стаціонарного та заочного відділень.

Обсяг та структура роботи. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, бібліографічного списку, додатків. Ілюстрована 55 схемами, таблицями, малюнками.

П. ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обгрунтована проблема дослідження, розкривається її актуальність, визначається об'єкт та предмет дослідження, мета, гіпотеза, завдання та методи дослідження. Розкривається наукова новизна, теоретичне та практичне значення роботи, визначаються питання, що виносяться на захист, впровадження результатів дослідження в практику соціального виховання та апробація результатів дослідження.

Розділ перший - "Відображення теорії і практики формування соціальної активності учнів поза школою в психолого-педагогічній літературі та постановка проблеми дослідження" - розкриває суспільно-історичний досвід соціальної активності особистості та теоретично-методологічне обгрунтування концепції виховного процесу і постановку проблеми дослідження.

Формування активності учнів здійснюється в середовищі, яке їх оточує. Це години навчання, праці та дозвілля. В період навчання та фізичної праці людина завжди має план, програму або окреме завдання на визначений час. А остання сфера - дозвілля -

ніякого плану або програми не має, оскільки головне тут - відпочинок. Вільний час - складна соціально-економічна категорія, показник способу життя членів суспільства, рівня матеріального благополуччя і культури трудящих. Це сфера індивідуальної чи колективної діяльності, де в повній мірі розкриваються індивідуальні особливості, групова діяльність та колективна відповідальність. У дітей та підлітків - це невичерпні можливості входження в світ пізнання, світ новизни для себе. Така проба сил через ініціативу та творчість веде школяра до розкриття здібностей та обдарованості, що сприяє пізнанню оточуючої дійсності, формуванню активності особистості.

У науковій літературі питання соціальної активності особистості віддавна були об'єктом пильної уваги. Вчення про діяльність людини, здатної перетворювати себе і дійсність у відповідності із законами суспільного розвитку, було предметом наукового інтересу видатних педагогів /Я.А.Коменського, Дж.Локка, Ж.-Ж.Руссо, Й.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинського, Н.К.Крупської, А.С.Макаренка, В.А.Сухомлинського/: Плеяда педагогів 20-х років у розвиток дитячих колективів внесла ідею гуманізації, дружби та товаришування /В.М.Бехтерев, П.П.Блонський, І.І.Данюшевський, М.М.Пістрак, Г.І.Россолімо, В.М.Сорока-Росінський, С.Т.Шацький та ін./ . У той час для дітей, молоді та дорослого населення відкривались хати-читальні, будинки культури, освітні майданчики, бібліотеки, де після навчання та праці читали газети, журнали, проводили бесіди, слухали лекції, грали в народні ігри. Пізніше почали працювати гуртки художньої самодіяльності, спортивні секції, а по вихідних днях на майданчиках та стадіонах - спортивні заходи. В праці і на дозвіллі проходила організаційна, фіз-

культурно-оздоровча та культурно-просвітня виховна робота, де середовище було базою для формування активної діяльності дітей, підлітків та юнацтва.

Соціально-середовище 20-30-х років характеризується появою соціально-виховних центрів: підліткових клубів, дитячих кімнат, червоних куточків - при робітничих казармах, гуртожитках. На їх базі розгортали роботу дитячі клуби, секції, сільськогосподарські та технічні гуртки. У дворах будинків, на бульварах поширювалися дитячі рухливі ігри, на спортмайданчиках - спортивні змагання. В цей період теорію і практику соціального виховання збагатили ентузіасти виховної роботи /А.С.Макаренко, Є.А.Аркін, В.М.Бехтерев, П.П.Блонський, А.П.Пінкевич, М.М.Пістрак, С.М.Рева, В.М.Сорока-Росінський, С.Т.Шацький, Н.М.Шульман та ін./. Головне завдання в ті часи полягало в тому, щоб виховати у підлітків готовність до суспільно корисної діяльності, що давало можливість спілкуватися в праці, виявити себе, спостерігати і творити життєві ідеали самостійно. Досвід роботи цих років висвітлював журнал "Позашкільник", а пізніше - "Організуйте дітвору".

У наступному десятиріччі, в 30-45-х роках, розгорнулося змагання за виховну роботу в мікрорайонах. З'являється всесоюзне товариство "Друг дітей". Була проведена всесоюзна компанія "Проти биття та покарання дітей". В той час з'явилися цікаві знахідки в системі позакласної роботи. В дитячих дружинах, загонах, клубах створювались різновікові загони, які допомагали сім'ям інвалідів, воїнам, доглядали за хворими, надавали допомогу колгоспам у посіві хліба, доглядали тварин, збирали овочі та фрукти, лікарські рослини, охороняли хліб. Нового змісту набуває позашкільне виховання. Воно збагачується початковою роботою ново-

АНЕ ІМ. В. СТАВІНСЬКА
АНУРС

збудованих шкіл, будинків школярів, станцій юних техніків, натуралістів, спортивних та музичних шкіл. Тут відбуваються зустрічі дітей з відомими виробничниками, дитячі концерти, культпоходи в кіно, поїздки за місто. Започатковується будівництво дитячих майданчиків у дворах, житлових масивах, парках, у місцях масового відпочинку молоді.

Варто зазначити, що в період зміцнення адміністративно-командних методів в умовах тоталітаризму, особистої диктатури Сталіна та свавілля його найближчого оточення набули поширення такі негативні явища як загальна підозрілість, зневага до людської гідності, ортодоксальна демагогія, що призводило до заорганізованості у виховній роботі. В той час пріоритетними були не власне людські якості, а політично-кон'юктурний формалізм.

Педагогіка 50-70-х років збагатилась новими педагогічними ідеями по організації змісту і формах виховної роботи з підлітками /А.С.Макаренко, В.А.Сухомлинський, А.М.Алексюк, Л.Ю.Гордін, Ю.В.Гербеєв, В.С.Заслуженюк, Б.С.Кобзар, В.М.Коротов, Б.Т.Лихачов, І.С.Мар'єнко, Л.І.Новикова, В.М.Терський, М.М.Фіцула/. В теорії і практиці педагогіки були сформовані нові положення, характеризуючі дитячий колектив як систему виховної роботи по його зміцненню і розвитку. Розширюються функції колективу шляхом удосконалення внутрішньої структури. Визначаються основні напрями в діяльності виховних педагогічних сил позакласної та позашкільної виховної роботи.

Великий внесок у теорію і практику виховання на рівні типологічних груп, міжособових відносин зробили дослідники соціальної психології. Теоретичні експериментальні дослідження здійснили психологи /А.А.Бодальов, Л.П.Буєва, А.В.Киричук, Я.Л.Коломенсь-

кий, О.В.Скрипченко, Б.Д.Паригін, А.В.Петровський, В.А.Крутецький та ін./ . Одержані результати розкривають можливості учнів у різних умовах соціального середовища в індивідуальній або груповій діяльності. В експериментальних дослідженнях Л.І.Уманського, А.Н.Лутошкіна, В.Я.Подороги та ін. дано обґрунтування рівнів соціально-педагогічного розвитку групи для визначення внутрігрупової залежності. Цей доробок важливий для використання вчителями та вихователями в практичній роботі по організації активного дозвілля учнів у соціальному оточенні школи.

Теорія і практика 80-90-х років одержала нові напрями розвитку активного дозвілля дітей та підлітків. Різні сторони позакласної та позашкільної виховної роботи розглянули в своїх працях В.Г.Бочарова, О.П.Романов, Л.М.Ніколаєва, Г.С.Корда, В.А.Ситаров, Т.М.Мальковська, В.Д.Семенов та ін. Їх наукові дослідження значно збагатили зміст і форми виховної роботи вчителів, класних керівників, класоводів, батьків, студентів та старшокласників.

Таким чином, у педагогічній спадщині видатних просвітителів, вчених, вчителів-практиків, педагогічного активу, методистів, вихователів та наставників спостерігається тенденція переходу від забезпечення активності в самому педагогічному процесі до психологічного формування особистості у взаємозв'язку з оточуючим середовищем, оскільки предметом інтересу науки і практики 80-90-х років стає соціальна активність дітей та підлітків. Новий напрямок обирає і вся педагогічна наука, яка вбачає своїм завданням не лише те, щоб виступати в ролі посередника між особистістю і суспільством у процесі оволодіння суспільно-історичним досвідом, аley прагне максимально врахувати індивідуальні особливості, вікові зміни, соціальні нагромадження, досвід індивідуального, групово-

го і колективного взаємозв'язку в формуванні особистості. Предметом інтересу педагогічної науки стають проблеми чисто соціальної активності суб'єкта. При цьому провідним є фактор формування педагогічно організованого середовища шляхом створення педагогічних умов для росту й розвитку творчих проявів у дитячій життєдіяльності.

Аналіз суспільно-історичного досвіду виховання дітей та підлітків визначив шляхи вивчення особистості. Предметом нашого дослідження є науковий пошук у напрямі пізнання соціальної активності школярів. Були вивчені проблеми: I/ соціальне середовище та фактори впливу на особистість; 2/ особистість у системі стійких зв'язків; 3/ взаємодія учнів у діяльності дворової групи; 4/ способи підтримки групової єдності; 5/ внутрігрупова роль кожної дитини в активному дозвіллі; 6/ статус дітей та підлітків за місцем проживання; 7/ критерії самореалізації дворових спонтанних груп; 8/ структура ради громадськості мікрорайону; 9/ функції ради громадськості мікрорайону; 10/ форми педагогічного всеобучу в мікрорайоні; II/ шляхи підвищення педагогічної культури батьків; 12/ організація взаємодії дитячих об'єднань та неформальних дворових спонтанних груп; 13/ проміжні форми виховання формальних колективів і неформальних груп; 14/ структура ради самоврядування в мікрорайоні школи; 15/ масові форми виховання школярів; 16/ стадії, структура та методика підготовки організатора дозвілля дітей та підлітків; 17/ зміст і форми виховної роботи студентських педагогічних загонів; 18/ шляхи створення педагогічно організованого середовища та формування соціальної активності через самоорганізацію та самореалізацію особистості школяра.

Дані проблеми вивчені на матеріалі практичної діяльності

учнів у мікрорайонах України. Формування соціальної активності школярів оснований на суперечностях виховання: позашкільна робота виховних сил створює педагогічно організоване середовище, де в повній мірі проявляються різні індивідуальні особливості та багатомірна колективна відповідальність в груповій діяльності шляхом самовираження та самореалізації позитивних інтересів дітей та підлітків у мікрорайоні. Запропонована нами к о н ц е п ц і я - сукупність теоретичних напрямів і положень, а також прикладних рекомендацій, що увійшли в теорію та методику виховання дітей і підлітків за місцем проживання, в цілому складають концепцію формування соціальної активності, доповнюють теорію різнобічно розвинутої особистості. Цей підхід впливає із знань, одержаних у школі та сім'ї, і рівня вихованості школярів, закріплених після уроків в активному дозвіллі в умовах мікрорайону.

Розділ другий - "Формування активності учнів у соціальному оточенні школи як предмет педагогічного дослідження" - присвячена дослідженню шляхів взаємозв'язку особистості і соціальних факторів в пізнанні середовища та багатогранності взаємовідносин учнів в конгломерації активного дозвілля. Розкривається організація і структура стихійно виникаючих дворових груп та цільові зв'язки і взаємодія спонтанних груп школярів.

Оточуюче середовище і особистість постійно перебувають у взаємозв'язку. Все, що оточує особистість, впливає на неї, формує її. Особистість, вступаючи у взаємовідносини з факторами мікрорайону, також впливає на середовище, виховує певні соціальні якості. Складні і постійні контакти школяра в соціальному середовищі створюють внутрішні механізми, через які він регулює свої

взаємовідносини з оточуючим світом. Сукупність дій школяра складають його активність, спрямовану на збереження або зміну його статусу в оточуючому соціальному середовищі. За реальними зв'язками, що складаються між дітьми в процесі взаємовідносин, виявляємо складну сітку проявів, сподівань, взаємного інтересу, різних позицій, в процесі яких закріплюються міжособистісні відносини. Зміст таких взаємозв'язків визначається завдяки наявності реальних факторів, дій та вчинків спільної діяльності в оточуючому середовищі. Оскільки соціальне середовище для кожного віку своє, то і хід життєдіяльності дітей та підлітків має свою визначеність.

Формування соціальної активності учнів відбувається у конкретних місцях. Це зони дії соціальної активності школярів у режимі дня. Вони обираються самими дітьми та підлітками. При цьому критерієм збору є предмет інтересу. Провідною зоною дії є двір. Йому віддають перевагу 83% школярів, спілкуванню в сім'ї - 84%, спілкуванню з друзями - 72%, відвідуванню бабусі та дідуся - 55%, заняття в клубах, гуртках, секціях - 54%, спілкуванню на вулиці - 43%, навчання в інших школах /музичних, художніх, спортивних та ін./ - 16% тощо. Таким чином, зона дій соціальної активності особистості в режимі дня відіграє важливу роль в формуванні позитивних проявів. При цьому віддається більша перевага вільному спілкуванню, менш повторним заняттям за розкладом.

В оточуючому середовищі діти постійно перебувають серед факторів, з якими вони взаємодіють. В різні періоди їх життя вплив факторів на дітей і дітей на середовище - різний. Найбільш впливові виявились такі: ставлення дорослих до дітей,

відвідування кіно, робота з книжкою, посильна праця, слухання музики, екскурсії та подорожі, спортивні змагання тощо. Вільне спілкування - не просто спосіб проведення дозвілля, але й засіб самовираження особистості, встановлення нових цікавих контактів. Спілкування на початку сповільнено, воно вимагає частоті зміни ситуацій і широкого кола учасників. Бажання привернути до себе увагу властиве дітям будь-якого віку. У дітей, які тільки починають спілкуватися з оточуючим світом, соціальний багаж незначний. Разом з тим зустрічі дітей у дворі, частіше ніж у дорослих, приводять до ситуації оглядин, в процесі яких особистість буде оцінена іншими відповідним статусом. Після чого назрівають умови, створюється ситуація виявити себе, показати свої можливості розкрити талант, покликання, здібності.

Особистість школяра під впливом факторів середовища змінюється в процесі багатограних взаємовідносин. За нашими дослідженнями, багатогранність спілкування залежить від рольової відповідальності в ситуаціях. Виділяємо такі: стихійності, за інтересами, оздоровчі та самореалізації /див.табл.І/. При стихійній ситуації /констатуючий експеримент/, діти без певних захоплень: мікрорайон № 1 - 42% дітей, № 2 - 33%, № 3 - 48%. В ситуації за інтересами, провідна діяльність - рухливі ігри: мікрорайон № 1 - 36%, № 2 - 40%, № 3 - 31%. Оздоровча ситуація має провідну діяльність - спортивні ігри: № 1 - 18%, № 2 - 20%, № 3 - 16%. Ситуація самореалізації має ведучу діяльність - громадські функції. Ними охоплено: № 1 - 4%, № 2 - 7%, № 3 - 5% дітей та підлітків. Ситуація стихійності мало формує активність, переважає пасивність; за інтересами - в активі рухливі ігри; оздоровча ситуація частково захоплює дітей спортивними іграми. Ситуація само-

вираження та самореалізація не створила умов для виконання дітьми громадських функцій. В усіх ситуаціях низькі прояви рольової відповідальності.

Таблиця I

Різносторонні взаємовідносини школярів у мікрорайоні %/

№ пп	Педагогічна ситуація	Провідна діяльність	Мікрорайони		
			№ 1	№ 2	№ 3
1.	Ситуація стихійності	Без певних захоплень	42	33	48
2.	Ситуація за інтересами	Рухливі ігри	36	40	31
3.	Оздоровча ситуація	Спортивні ігри	18	20	16
4.	Самовираження та самореалізація	Громадські функції	4	7	5

Але світ захоплень школярів за місцем їх проживання багатий своїми судженнями, підходами, оцінками та змістом. Мабуть, це тому, що вимір фактору у кожної дитини свій. А в загальному пізнанні він дає уявлення про захоплення дітей; читання книги - 75%, малювання - 75%, сезонні спортивні ігри - 70%, мультфільми - 60%, ігри - 55%, догляд за тваринами - 55%, перегляд художніх кінофільмів - 30%, допомога матері - 25%, догляд за квітами - 20%. У висновках даного дослідження слід підкреслити цікаві самовираження школярів. Поряд з цим помітні прорахунки в соціальному вихованні. Останні три показники мають низький рівень. Можна вважати закономірним, що в години дозвілля тільки 30% дітей бажають дивитись художні кінострічки. В цей період інші фактори більш привабливі, але показник 25% - допомога матері і

20% догляд за квітами говорить про значні упущення в сімейному вихованні. Це свідчить про те, що діти не вміють повною мірою відчувати світ чарівного - вирощування квітів. Це роблять за них батьки, бабусі, а діти милуються красою, створеною чужими руками. Усунення дітей від посильної роботи /залучено 25%/ - прагнення застерегти від фізичного перевантаження, а насправді це є збіднення, обмеження в трудовій діяльності.

У вільний від навчання час, особливо у вихідні, святкові та канікулярні дні, школярі входять до складу різних стихійних дворових груп. Це позашкільні колективи, діяльність яких організується за інтересами. Їх можна розподілити на два види об'єднань: організовані позашкільні колективи - спортивні секції при спортшколах, спортивних товариствах, підліткових клубах та гуртки при палацах школярів, станціях юних техніків, туристів, натуралістів. Другий вид об'єднань - різного роду стихійні групи дітей та підлітків, що виникли, в основному, спонтанно за місцем проживання у дворах та житлових масивах. Спонтанно-груповою діяльністю захопила основну масу дітей у мікрорайоні. В нашому дослідженні виявлено структуру спонтанних дворових груп. За статевими та віковими ознаками їх можна умовно розділити на три групи: дворові групи хлопчиків, дворові групи дівчаток, змішані дворові групи хлопчиків та дівчаток. Захоплені одним предметом інтересу - рухливі та спортивні ігри. Можуть бути додаткові інтереси: захоплення велосипедом, рибальство, колекціонування значків, захоплення музикою, акваріумістика, розведення птахів, догляд за тваринами, рослинним світом тощо.

За нашими підрахунками, стихійно-груповою діяльністю охоплено 80-85% школярів. Спонтанні дворові групи, що складаються

тільки з хлопчиків, дорівнюють 75%. Предметом їх інтересу виступають колективні та спортивні ігри. Дещо менші - 63% стихійні дворові групи дівчаток. Предмет інтересу - поточно-рольові ігри. Періодично дворові спонтанні групи переходять у змішані - 28%. Предмет інтересу їх - командно-рухливі ігри. Така організація і структура стихійних дворових груп дає можливість посилити свій статус в групі та обрати заняття за інтересами.

Соціальна група виникає для досягнення загальної мети, поєднання зусиль, необхідних для спільної діяльності. Виходячи з цього, соціальну групу можна визначити як неформальне об'єднання школярів для досягнення єдиної мети. Така спонтанна група являє собою складну систему взаємозв'язків та взаємозалежностей в соціально значимій діяльності, яка переплетена густою сіткою міжособистих відносин. Поєднання в групових діях окремих особистостей, наділених різними індивідуальними здібностями і рисами характеру, сприяють взаємному збагаченню всіх дітей двору. Наявність в групі лідера може надати спільним діям рішучість, ціленаправленість, наполегливість та послідовність. Спільні зусилля школярів, особливо при виконанні ними трудових або ігрових дій, можуть викликати соціально-психологічний ефект змагання, тобто прагнення виконати роль точніше, швидше за свого товариша і тим самим піднести престиж команди, ланки, бригади, класу, компанії, групи на сходинку вище. Ці якості особистості формуються краще в діяльному колективі як найбільш високоорганізованій групі. Тут виникає необхідність співробітництва, потреба в спілкуванні, в основі яких перебувають процеси обміну діяльністю та відповідальної залежності в діях кожного індивіда.

У третьому розділі - "Особливості внутрігрупової взаємодії

школярів в активному самовизначенні" - подані особливості спонтанних дворових груп в процесі формування соціальної активності школярів у мікрорайоні: організація об'єднань за інтересами в самореалізації, розвиток комунікативності внутрідворових груп в активному дозвіллі та вплив різновікових колективів на життєдіяльність спонтанних дворових груп.

Потреба в спілкуванні з однолітками виникає у дітей з 4-5 років і з віком постійно посилюється. Відсутність гурту одноліток у дошкільнят негативно впливає на розвиток комунікативних здібностей та самосвідомості особистості. Діти не терплять самотності, прагнуть у колектив. Їх поведінка, по суті, є колективно-груповою. Складним і багатогранним за структурою та характером впливу на школяра є соціальне середовище життєдіяльності. Його складає сукупність діяльних відносин, з якими учень пов'язаний стійкими контактами в неформальних об'єднаннях. Кожний підліток в зоні свого впливу обов'язково належить до тих чи інших груп. Через певний час дружня спонтанна група переростає в новий якісний стан - стійку сукупність індивідів, що має певну організацію, систему зв'язків і взаємовідносин її членів. В них легко організується роль кожного школяра, визначається основна діяльність. Члени групи зв'язані один з одним добре встановленими взаємовідносинами. Характерними ознаками подібних груп є чітке усвідомлення членами групи своєї єдності та взаємозв'язку, наявність впливу групи на кожного її члена, спільною діяльністю, елементами кругової поруки та взаємовиручки, наявність внутрі групи системи ролей.

Кожна спонтанна дворова група хлопчиків та дівчаток має свою спрямованість. Більшість їх мають ігрову, трудову, фізкуль-

турно-оздоровчу, громадську спрямованість. З часом ролі дітей закріплюються, удосконалюються. Система ролей типова: "водило" - підліток, який обводить "суперника" довго утримуючи м'яч, "технар" - добре володіє технікою ігр, воротар - на змаганнях стоїть на воротах, "ведучий" - починає гру з центру, суддя - досконало обізнаний з правилами ігр, "старик" - хлопчик старший на 2-3 роки від одноліток, капітан - найбільш авторитетний підліток, "тренер" - хороший організатор і знавець ігр та правил їх проведення тощо.

У двох мікрорайонах /див.табл.2/ у виділених групах по 18 школярів, де соціальні групи були постійного та тимчасового складу, виявлено різну кількість ролей одного школяра. Контрольна група, що складається із учнів тимчасової діяльності, кількість ролей має такі показники: 5 ролей у 26% школярів, 4 ролі - 41%, 3 ролі - 21% і 2 ролі - 12%. Експериментальна група із постійних членів має такі показники: 7 ролей в колективі мають 39%, що на 13% більше, ніж у дітей контрольної групи. Підлітки, що мають 4 ролі, 42%, більше на 1%. В експериментальній групі по 3 ролі мають 29%, а по 2 ролі немає зовсім. Показники експериментальної групи у бік збільшення кількості ролей на кожного школяра, в порівнянні з контрольною групою, фактор позитивний. Це свідчить про те, що група з постійних членів має вищу рольову відповідальність /експериментальна/, ніж група з тимчасово прибулих підлітків /контрольна/. Дану рекомендацію важливо врахувати класним керівникам, тренерам при організації активного дозвілля школярів та проведенні масових стартів, змагань у вихідні, святкові дні та в період канікул.

Колектив у дворових майданчиках або на стадіонах є первин-

Таблиця 2

Внутрігрупова взаємодія через тимчасову та постійну рольову діяльність школярів /%/

Соціальні групи школярів	Кількість дітей	Якість виконання ролей			
		5	4	3	2
Контрольна група з окремих дітей	18	5-26%	7-41%	4-21%	2-12%
Експериментальна група з постійних членів	18	7-39%	8-42%	3-29%	-

ним середовищем, через яке діти пізнають оточуюче життя, входять в свої складні соціальні відносини з багатограним світом. У первинному середовищі, через систему ролей, діти починають і продовжують шлях пізнання світу. Входячи практично в справи колективу, підлітки висловлюють і стверджують свою соціальну позицію в діяльності. Місце проживання дітей та підлітків характеризується великою кількістю різновікових груп. Більш вольові, хороші організатори, досвідчені підлітки роблять свій внесок у спільну діяльність різновікових колективів. Об'єднання дітей за віковою ознакою дає можливість розв'язувати багато завдань, але не всі. Перед будь-яким колективом стоять важкі і легкі завдання, посилені, з відповідною напругою, і прості, що не забезпечують повного навантаження. А в різновікових групах, гуртках, компаніях створюється можливість розподілити діяльність відповідно до віку і здібності кожного члена групи при високій ефективності у виконанні ролей кожним школярем.

Зведені загони за місцем проживання об'єднують дітей одного будинку чи житлової сукупності. Якщо в одному будинку проживає багато дітей, створюється декілька загонів по 8-15 дітей. Більше не бажано - важко керувати командиром загону. На чолі кожного загону ставиться командир, його заступник і фізорг, обрані на демократичних засадах. Декілька зведених загонів обирають свій штаб, куди входять командири. Штаб через командирів зведених загонів розгортає активне дозвілля в зонах виховного впливу та активної дії. Це територія мікрорайону, де проживають діти, організують дозвілля і шефську роботу: пам'ятник, дитячий садок, бібліотека, стадіон, музей, дитячий майданчик тощо.

Дослідження показали, що при організації роботи різновікових загонів в мікрорайоні, важливо врахувати природну вибірковість симпатій та антипатій серед дітей. Виявлені такі основні критерії: майстерність підтримки - 94% школярів надають перевагу, фізичній силі - 81%, успішному навчанню - 76%, працелюбності - 66%, зовнішній привабливості - 53%, прагненню командувати - 12%. Виходячи з одержаних результатів, підкреслюємо особливості, що лежать в основі діяльності спонтанних підліткових груп в мікрорайоні. Дворові групи охоче приймають до свого складу "важких" підлітків, які знаходяться в ізоляції в класних колективах. Ці діти пригнічені суворими лещатами навчання, а на вулиці, при вільному спілкуванні, розкривають свої потенційні можливості. В стихійних групах ослаблений вплив дорослих, а тому управління ними здійснюється через лідера, на роль якого часто висуваються учні з егоїстичною спрямованістю. А далі відбувається дивне явище. Школяр з егоїстичною установкою в оточенні одноліток, при вільному спілкуванні в активному дозвіллі, безпосередньо знімає з себе егоїстичні

якості.

Проблема лідерства гостро стоїть в шкільному класному колективі та студентській академічній групі вузу. Традиційний актив класу /староста, культорг, санітар, громадські вожаті та ін./, студентський актив академічної групи /староста, профорг, культорг, академсектор, фізорг, організатор шефської роботи в школах та ін./ посліхом призначаються класними керівниками та кураторами. В результаті учні та студенти, не знаючи з практичного боку громадсько-організаційної роботи, її або дезорганізують або своєчасно відмовляються, відчуваючи власну нездатність. А умови неформальної групи висувають в лідери сміливих й ініціативних школярів. На першій стадії вони не мають авторитету і пріоритету у впливах, але в практичному спілкуванні до них придивляється колектив. В мікрорайоні висувають підлітка в лідери організаторські здібності та майстерність підтримки кожного. Відповідно зростає його рейтинг, визнання приходить в процесі діяльності за здібностями, йому підкоряються всі, знаходять у ньому підтримку і захист. А в школі і вузі часто буває навпаки. Саме тому пропонуємо школі - класним керівникам, вузам - кураторам та деканатам не спішити з висуненням активу. Вбачається доцільним керувати наставнику самому всім колективом декілька місяців. За цей період пройде неформальне висунення різних лідерів. Серед них можна обрати актив.

За результатами наших досліджень пропонуємо класифікацію, що прогнозує ситуацію у висуненні активу і сприятиме уникненню помилок. Отже, моделюється чотири типи: а/ лідер, що багато говорить, за що його і висувають; б/ лідер, котрий сам не працює, а командує групою, через що незабаром втрачає довіру колективу;

в/ лідер, який всі громадські функції бере на себе, але, звісно, впоратися з ними не може, незабаром відмовляється від громадської роботи; г/ лідер - працює сам першим, спонукає до роботи своїх близьких друзів, а ці в свою чергу - декілька друзів своїх близьких товаришів. Працює лідер і більшість учнів або студентів в групі. Решта членів колективу деякий час вагається, в кінцевому рахунку обов'язково піде за більшістю. Саме так рекомендуємо школам та вузам підходити до висунення лідерів та активу дитячих, підліткових та студентських колективів.

Розділ четвертий - "Функції, структура і методика роботи виховних сил у мікрорайоні школи" - визначає функції і структуру виховних сил у мікрорайоні, розкриває методику взаємодії школи, сім'ї, громадськості в соціальному вихованні, формує об'єкт і суб'єкт виховання педагогічних загонів.

Організація позашкільної виховної роботи в мікрорайонах покладається на виконкомі міських та районних Рад народних депутатів, відповідні підрозділи служби представника президента, відділи народної освіти. Перед ними стоїть завдання надання та обладнання в житлових масивах приміщень, придатних для роботи з дітьми, створювати в них підліткові клуби та кімнати школяра, а також подбати про те, щоб такі приміщення в проєктах нових житлових кварталів передбачалися. Мікрорайони міста і села закріплені за підприємствами та організаціями з метою забудови в них комплексних майданчиків. Відділи народної освіти забезпечують організаційно-педагогічну та методичну допомогу в роботі з дітьми і контроль за вихованням дітей в мікрорайоні школи. Загальне керівництво виховною роботою в мікрорайонах здійснює координаційна рада по вихованню дітей та дорослого населення, створена при міськрайвиконкомі.

Міські та районні координаційні ради затверджують плани виховної роботи, проводять масові свята, заслуховують звіти голів рад громадськості про їхню роботу, вивчають і поширюють передовий педагогічний досвід виховання дітей та дорослого населення, проводять навчання керівного активу мікрорайону. Координаційна рада порушує клопотання про виділення приміщень під клуби, кімнати школяра, організує будівництво майданчиків та стадіонів у житлових масивах, виділяє кошти на культурно-масові та фізкультурно-оздоровчі заходи, інвентар та спортивну форму. Виховною роботою в мікрорайоні керує рада громадськості мікрорайону. Виховна робота спрямовується через діяльність класних керівників, організаторів вокальних, керівників клубів, гуртків, секцій, тренерів, пенсіонерів, студентський та учнівський актив.

Нами запропоновані основні функції ради громадськості мікрорайонів: вивчення мікрорайону та складання соціально педагогічного паспорту, координація виховної діяльності підприємств, організацій, навчальних закладів, дошкільних та позашкільних установ, розмішених у мікрорайоні; планування виховної роботи; будівництво майданчиків у дворах; зв'язок з населенням через будинкові, квартальні, вуличні комітети, ради громадськості будинків, батьківські комітети; раціональна витрата коштів; придбання спортивної форми та інвентаря; проведення масових свят, змагань, ранків, естафет, турнірів, екскурсій, походів, спартакіад тощо; організація роботи підліткових клубів, кімнат школяра; навчання педагогічного активу; контроль, облік і звітність за роботу з дітьми та дорослим населенням у мікрорайоні; вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду позашкільної виховної роботи.

Рекомендована і апробована діяльність виховних сил по формуванню соціальної активності школярів. Аналіз основних функцій розкрито в дисертації і опубліковано в попередні роки: а/ функції школи; б/ функції сім'ї, в/ функції ЖЕКів, ДЕБів, будинкоуправлінь; г/ функції громадських організацій; д/ функції позашкільних установ; е/ функції культурно-освітніх установ; є/ функції клубів та кімнат школяра; ж/ функції педагогічних загонів.

Соціальне виховання школярів здійснює рада громадськості мікрорайону, де провідну роль відіграє педколектив школи. Але основні виховні функції виконує сім'я. А тому важливе значення має впровадження в практику виховної роботи форм педагогічного всеобучу. Нами розроблені і апробовані форми підвищення педагогічної культури батьків, які раніше отримали висвітлення в літературі і більшість з них увійшли в практику виховної роботи: індивідуальні бесіди з батьками - 100% використовуються школами; консультації для батьків - 100%; батьківські збори - 100%; тематичні лекції - 84%; день відкритих дверей - 51%; виконання батьками доручень - 42%; відкриті уроки для батьків - 41%; конференції по обміну досвідом виховання дітей - 31%; зустрічі батьків з передовиками - 19%; педагогічні університети - 10%; перегляд кінофільмів на педагогічні теми - 10%; відвідування вчителем сім'ї - 10%; батьківські лекторії - 6%; виступ батьків перед дітьми - 3%; збір сім'ї в класі на свято - 3%; педагогічні практикуми - 3%; вечори запитань та відповідей - 2%. Але половина форм педагогічного всеобучу ще не знайшли втілення в практику роботи школи.

Серед громадськості, що здійснює соціальне виховання школярів, формуються педагогічні загони. Вони створюються при школах та професійно-технічних училищах комітетами профспілок базових та

шефських підприємств та організацій. Їх робота широко висвітлена в наших монографіях та методичних посібниках, основні положення подані в дисертації. Ми рекомендуємо окремі методичні документи. Зокрема, ведення щоденника психолого-педагогічних спостережень здійснюється членами педзагонів, що очолюють роботу гуртків та секцій. Нами розроблено, опубліковано і подано в дисертації основні напрями діяльності педагогічних загонів по формуванню соціальної активності школярів: а/ суспільно-педагогічне виховання; б/ допомога в навчанні; в/ організаційна робота; г/ суспільно-корисна праця; д/ культурно-масова робота; е/ спортивно-туристична робота.

На допомогу виховній роботі членам педагогічних загонів нами розроблена і опублікована "Методика індивідуальної виховної роботи". Вона складається з чотирьох позицій і у логічній послідовності розкриває систему виховного процесу від першої зустрічі вихователя з вихованцем, а також шляхи виведення особистості в самостійне життя.

Функції, структура і методика роботи виховних сил в мікрорайоні забезпечують формування соціальної активності школярів. Діти та підлітки стали для них постійним об'єктом інтересу, яких вони об'єднали для виховної роботи.

П'ятий розділ - "Зміст, форми і методика виховання дітей та підлітків у соціальному оточенні школи" - є заключною. В ній подані результати дослідно-експериментального вивчення проблеми формування соціальної активності школярів у мікрорайоні. У процесі експерименту терміном у сім років проводилась контрольна перевірка ефективності формування соціальної активності школярів. По-перше, виявлена залежність формування соціальної активності

школярів від факторів середовища; по-друге, визначені типові взаємозв'язки особистості і соціальних факторів мікрорайону; по-третє, вивчені дворові стихійні групи, їх типи, організація і структура, підготовлена методика співробітництва формальних і неформальних груп; по-четверте, розроблена методика співвідношення теоретичної і практичної взаємодії виховних сил мікрорайону; по-п'яте, результати дослідження безпосередньо реалізовані на практиці виховного процесу в мікрорайоні по формуванню соціальної активності школярів.

В активному дозвіллі місце проживання розглядається як зона близької дії і сфера пізнання. Для дітей двір - це цілий світ, де кожний день відбуваються відкриття, активізується дитяча фантазія, проходить випробування сили, зміцнюються норми поведінки, які передаються часто з покоління в покоління.

Група школярів, залучених до певного виду діяльності, є суб'єктом загального процесу розвитку і через нього включена в усі підсистеми групових відносин, де кожен учень має можливість для самореалізації. Даний алгоритм є типовим для всіх проявів дітей та підлітків у мікрорайоні. Він проходить логічні стадії соціальної активності: а/ самоорганізація школяра веде до б/ самовираження, що в результаті завершується формуванням соціальної активності в/самореалізації свого бачення світу. Становище кожного школяра в групі знаходиться на рівні його внеску в діяльність групи в цілому. Багато залежить також і від його ініціативи, індивідуальних здібностей та досвіду.

Пропонуючи методику формування соціальної активності школярів, ми прагнули підвищити роль людського фактора. Фактори соціального середовища впливають на особистість з різною силою і змі-

стом безперервно. Перешкоди на шляху особистості породжують конфлікти. Вони виникають через нагромадження суперечностей між особистістю і факторами середовища. Конфліктність дітей та підлітків призводить до вибірковості в пізнанні факторів середовища. Школярі, використовуючи свій, незначний соціальний досвід, обирають собі місце діяльності, предмет інтересу, друзів, а то і наставників. Шукають собі подібних в середовищі спілкування, знаходять однодумців в діяльності за спільними якостями, що найбільш глибоко відповідають природі даної особистості: найбільш повно своє самоутвердження одержують від батьків 96,8% дітей та підлітків; 91,3% - від учителів школи; 80,4% - від переглянутих кінофільмів; 68,2% - від читання книжок; 51,6% - від телебачення, радіо; 47,4% - від старших друзів; 18,6% - від громадської роботи; 18,3% - від прикладу брата, сестри; 18,2% - від газет та журналів тощо. Рівень формування соціальної активності через самоорганізацію, самореалізацію зростає із збільшенням ролі людського фактора.

Формування соціальної активності школярів проходитиме успішно, якщо групу очолить здібний лідер. Посиляється самоорганізація в діяльності, яка асимілює інтереси кожної особистості, легко переростає в самовираження багатьох проявів, веде до самореалізації особистих прагнень в складі всього колективу. Виховання лідера можна провести і в формальних колективах, якщо класні керівники, вихователі, наставники учнівської молоді чи куратори студентської молоді врахують і сприятимуть розвитку такої логічної послідовності у вихованні здібного лідера соціальної активності. Нахили до організаторської діяльності мають таку структуру: а/ за будь-яких умов внутрігрупових відносин ніким не обраний

підліток стає організатором волею обставин; б/ сміливість взяти на себе роль організатора і відповідати за життєдіяльність дітей та підлітків у складних умовах; в/ потреба особистості в здійсненні організаційної діяльності; г/ постійна готовність до її виконання; д/ наявність власної самодисципліни і самоорганізації; е/ визнання ролі лідера іншими дітьми та підлітками; є/ здатність захистити гідність кожного і відстояти честь колективу. Рольова відповідальність лідера - здібного організатора посилюється з виходом його на арену майданчиків та стадіонів. Підтримка вихователями, товаришами, глядачами посилює самовираження і самореалізацію як лідера, так і всього колективу.

Під час обстеження масових змагань /табл.3/ нами виявлено таку якість самовираження: а/ футбол - сміливість показали 95% школярів, творчість - 35%, рішучість - 84%, ініціативу - 96%; б/ крос - 90%, 30%, 85%, 20%; в/ "Веселі старты" - 85%, 45%, 25%, 18%, г/ піонербол - 76%, 70%, 76%, 34%; д/ "вибивний" - 70%, 92%, 46%, 62%; е/ "гумка" - 42%, 30%, 26%, 16%; є/ "класики" - 30%, 16%, 21%, 8%; ж/ плавання - 24%, 8%, 68%, 23%. Висока рольова відповідальність у формальних та неформальних об'єднаннях, підтримка вчителя, вихователя, наставника, захоплене схвалення виконання ролей учасників змагань з боку глядачів, естетичне оформлення місць змагань, спартакіад, ігрових конкурсів, урочиста музика перед початком і по завершенню ігрових акцій, підведення підсумків шляхом вручення грамот, дипломів, жетонів, призів, сувенірів та висвітлення результатів змагань в пресі посилює самоорганізацію, самореалізацію школярів у позакласній та позашкільній виховній роботі.

Школа, сім'я та громадськість зацікавлені в створенні педа-

Таблиця 3

Самовираження в масових змаганнях %/

№ пп	Масові старти	Якість самовираження			
		сміли- вість	твор- чість	рішу- чість	ініці- атива
1.	Футбол	95	35	84	96
2.	Крос	90	30	85	20
3.	"Веселі старти"	85	45	25	18
4.	Піонербол	76	70	76	34
5.	"Вибивний"	70	92	46	62
6.	"Гумка"	42	30	26	16
7.	"Класики"	30	16	21	8
8.	Плавання	24	8	68	23

гогічно організованого середовища по формуванню соціально активної особистості. Спільними діями визначаються місця збору дітей, їх вік, стан матеріальної бази мікрорайону, наявність спорформи та спортінвентаря, враховуються пори року, плануються зміст, форми і засоби виховної роботи в мікрорайоні: 1/ класні керівники з числа старшокласників відбирають організаторів активного дозвілля школярів; 2/ класоводи з числа юних шефів-підлітків призначають керівників гуртків для дітей I-IV класів, які забезпечують активне дозвілля у мікрорайоні своєї школи; 3/ вчителі фізкультури призначають старших фізоргів на кожному майданчику у дворах за видами рухливих та спортивних ігор; 4/ члени шкільних педзагонів залучають дітей до гуртків та секцій; 5/ вчителі-предметники за дорученням організатора позакласної та позашкільної виховної ро-

боти беруть участь у підготовці та проведенні дитячих ранків, вечорів, змагань, конкурсів, проводять свято вулиці; 6/ батьки допомагають в організації дозвілля дітей на дворових майданчиках та стадіонах; 7/ методисти позашкільних установ організують і проводять масові свята за місцем проживання дітей, надають методичну допомогу вчителям та вихователям шляхом семінарів; 8/ педагог-організатор та інструктор по фізкультурі ЖЕКу організують будівництво та ремонт майданчиків у дворах, придбання спортформи та інвентаря, планують витрату коштів на виховну роботу; 9/ громадські організації запрошують вихователів, наставників, тренерів, вожатих, студентів, військових до виховної роботи в мікрорайоні; 10/ організатор позакласної та позашкільної роботи здійснює загальне керівництво соціальним вихованням школярів, веде облік та звітує про роботу перед органами народної освіти.

III. ВИСНОВКИ

В результаті проведеного теоретичного і експериментального дослідження одержано узагальнення, висновки та рекомендації по формуванню соціальної активності школярів у мікрорайоні.

Багатогранні виховні резерви має мікрорайон школи, якщо використати його невичерпні можливості. Мікрорайон, де діти та підлітки проводять значну частину вільного часу, є для них місцем, де задовольняються потреби проявити свою самостійність. На основі загальних інтересів, захоплень, спільної ігрової діяльності виникають різнобічні дитячі та підліткові об'єднання.

Проведене дослідження показало, що соціальне середовище відіграє важливу роль у вихованні школярів, де задовольняють свої інтереси 86% школярів. Це відбувається шляхом багаторазово-

го встановлення стійких внутрішніх зв'язків внутрігрупових взаємин. Після уроків діти зустрічаються біля домівки, де виробляються способи групової єдності відповідно факторів, що їх оточують. З року в рік відносини між дітьми зміцнюються в процесі виробленої системи ролей, де кожен учень займає свій статус відповідно його вкладу в діяльність групи, компанії, колективу. Нами виявлена ціла система ролі кожного школяра в діяльності, відповідно рейтингу його таланту та здібностей, які розвиваються відповідно своїх інтересів. Життєдіяльність дітей через задоволення своїх інтересів веде до самоорганізації, де індивідуальні дії переходять в колективні ігрові, трудові, екологічні, музичні, естетичні, фізкультурні, правові потреби. В процесі такого спілкування відбувається самовираження своїх інтересів, які тут же у дворі, на стадіоні, в парку, біля річки, на майданчиках мікрорайону реалізуються в процесі активного дозвілля. Виявлені критерії самовираження: майстерність підтримки в діяльності - 94%, фізична сила - 84%, успішне навчання - 76%, сумлінне виконання своєї ролі - 66%, привабливість зовнішнього вигляду - 53%, прагнення командувати - 12%.

Удосконалено структуру самоврядування в мікрорайоні. Вона починається з підготовки дітей, здібних організаторів. Виявлені такі признаки до організаторської діяльності: організатор по волі обставин, здібність відповідати за дії ровесників, відчуває і реагує на "чужу біль", вироблена потреба в організаторській діяльності, постійна готовність до організаторських дій, самодисципліна серед ровесників, багатогранна самоорганізація, прагнення до волевої напруги. Виявлені признаки сприяють у вихованні здібного лідера: ніким не обраний хлопчик чи дівчинка організує дітей, проявляє сміливість організатора, внутрішня потреба вести за собою

друзів, висока самодисципліна і самоорганізація, визнання його іншими дітьми як лідера, здатність захистити кожного і відстояти честь колективу.

В дисертації розроблено функції, структуру і форми роботи виховних сил мікрорайону; форми педагогічного всеобучу; шляхи підвищення педагогічної культури батьків; визначена структура самоврядування мікрорайону; розроблені зміст і форми роботи студентських педагогічних загонів. На допомогу виховним силам мікрорайону підготовлено: "Щоденник психолого-педагогічних спостережень вихователя", "Основні функції ради громадськості мікрорайону", "Функції виховних сил мікрорайону", "Педагогічний щоденник члена педзагону по організації та проведенню занять гуртків та секцій", "Основні виховні напрями в діяльності педзагонів", "Методика індивідуальної виховної роботи бійця педзагону", "Показники здібного організатора активного дозвілля школярів в самореалізації і самоуправлінні дитячим колективом", "Методика формування соціальної активності школярів".

У вільний від навчання час, особливо у вихідні, святкові та канікулярні дні, школярі входять до складу різних однопрофільних або багатoproфільних дитячих колективів. Їх можна розділити на два види об'єднань: організовані позашкільні колективи - спортивні секції при спортшколах, спортивних товариствах, підліткових клубах та гуртки при Палацах школярів, станцій юних техніків, туристів, натуралістів. Другий вид об'єднань, стихійні групи дітей та підлітків, що виникли спонтанно на майданчиках за місцем проживання. В нашому дослідженні виявлено структуру спонтанних дворових груп. В дисертації вони класифікуються за статевими та віковими ознаками, дається їх характеристика, зміст і форми роботи. Всі

діти об'єднані в різновікові групи, компанії, колективи, де кожен виконує свою роль. Перед будь-яким дитячим колективом стоять важкі і легкі завдання, посилені з відповідною напругою, і прості, що не забезпечують повного навантаження. Це дає можливість кожному проявити себе найкращим чином. Такий підхід допомагає кожній дитині та підлітку реалізувати свої нахили, розкрити себе, виявити здібності, цеото, здійснити своє самовираження.

Таким чином, нами досліджено комплекс інтересів і взаємовідносин дітей та підлітків на різних рівнях організації їх життєдіяльності в соціальному оточенні школи. Вивчення об'єктивних і суб'єктивних передумов та узагальнення і конкретизація основних шляхів створення педагогічно організованого середовища дає можливість в системі стійких зв'язків дворових спонтанних груп, кожній особистості самореалізувати себе, виразити свої інтереси та розкрити їх в активному дозвіллі.

На майбутнє є необхідність для вчителів, вихователів, вожаких, тренерів, інших наставників школярів розробити: а/ методику дослідження рівня вихованості школярів у мікрорайоні, б/ методику визначення рівня вихованості особистості; в/ систему одержання зворотної інформації про розвиток інтересів, потреб, а також дисципліну, активність, інші моральні звички та прояви дітей та підлітків у мікрорайоні.

Одержана зворотня інформація по самовираженню та самореалізації кожної особистості дасть можливість коректувати, що в дитині задовольняє вчителів та батьків, а що ні. І відповідно додавати у виховному процесі школи - вчителями, у сім'ї - батьками.

По темі дослідження підготовлено 73 публікації. Серед яких видано 8 окремих книг, що складає в загальному підсумку 53,8 д.а.

Основний зміст дисертації відображено в таких роботах автора:

I. Монографії, книжки, методичні посібники:

1. Мікрорайон - зона педагогічної дії // Питання теорії і практики. - К.: Молодь, 1985. - 4,5 д.а.
 2. В мікрорайоні школи. - К.: Рад.школа, 1987. - 4,08 д.а.
 3. Фізкультурно-оздоровче дозвілля за місцем проживання. - К.: Здоров'я, 1986. - 3,84 д.а.
 4. В мікрорайоні школи // Організація виховної роботи з учнями за місцем проживання. - К.: Знання, 1984. - 2,82 д.а.
 5. Виховна робота педагогічних загонів // Методичні рекомендації. - Суми: Сумський ОІУВ, 1990. - 1,0 д.а.
 6. Методика організації активного дозвілля школярів. - Конотоп: Глухівський ДПІ, 1990. - 2,2 д.а. /рос.мова/.
 7. Методика підготовки організатора дозвілля школярів. - Конотоп: Глухівський ДПІ, 1991. - 2,0 д.а. /рос.мова/.
 8. Методика виховання соціальної активності школярів у мікрорайоні. - Конотоп: КГВО СЖУ, 1992. - 7,0 д.а. /рос.мова/.
- II. Статті в збірниках, книжках та журналах:
9. Педагогіка - це творчість // Україна. - 1975. - № 34. - 0,4 д.а.
 10. Невичерпне джерело виховання // Рідна природа. - 1975. - № 3. - 0,3 д.а.
 11. Видатний педагог // К новой жизни. - 1976. - № 3. - 0,2 д.а. /рос.мова/ /у співавторстві/.
 12. Пам'ятники природи виховують // Народное образование. - 1976. - № 6. - 0,3 д.а. /рос.мова/.

13. Можливості уроку // К нової життя. - 1976. - № 4. - 0,45 д.а. /рос.мова/.
14. Бережіть тополя // Рідна природа. - 1976. - № 2. - 0,25 д.а.
15. Засуджені пишуть твір // Бюлетень МВД УРСР. - 1976. - № 53. - 0,4 д.а. /рос.мова/.
16. Резерви підвищення ефективності навчання // Вечерня середня школа. - 1977. - № I. - 0,6 д.а. /рос.мова/.
17. Навчання та праця поруч ідуть // Буклет. - Черкаси: Черкаський ОІУВ, 1977. - I,0 д.а. /у співавторстві/.
18. Методичні рекомендації тим, хто працює і навчається. - Черкаси: Черкаський ОІУВ, 1977. - I,0 д.а. /рос.мова/.
19. Вплив соціальних факторів // Наука і суспільство. - 1977. - № 4. - 0,3 д.а.
20. Суттєва допомога вчителю біології // Вечерня середня школа. - 1977. - № 3. - 0,2 д.а. /рос.мова/.
21. Типологія сучасного уроку // Вечерня середня школа. - 1977. - № 4. - 0,7 д.а. /рос.мова/.
22. Уроки мужності та патріотизму // К нової життя. - 1978. - № I. - 0,8 д.а. /рос.мова/.
23. Використання досвіду А.С.Макаренка в школах при ВТУ. - В кн.: А.С.Макаренко - педагог і письменник. - Суми: Сумський ДДІ, 1978. - 0,2 д.а. /рос.мова/.
24. Методика використання підручника в навчальному процесі // Буклет. - Черкаси: Черкаський ОІУВ, 1979. - I,0 д.а.
25. З урахуванням знань // К нової життя. - 1980. - № 5. - 0,8 д.а. /рос.мова/ /у співавторстві/.
26. Виховання правомірної поведінки починається в сім'ї і

- колективі // Радянське право. - 1981. - № 1. - 0,6 д.а.
27. Щоб підручники жили довго // Воспитание школьников. - 1981. - № 2. - 0,2 д.а. /рос.мова/.
28. Дійти глибоких почуттів // Воспитание и правопорядок. - 1981. - № 7. - 0,4 д.а. /рос.мова/.
29. Один з основоположників педагогічної системи важковиховуваних // Бюллетень МВД СССР. - 1981. - № 16. - 0,8 д.а. /рос.мова/.
30. Резерви підвищення ефективності навчання // Нар.образование. - 1982. - № 2. - 0,6 д.а. /рос.мова/.
31. Живи, книжко // Библиотекарь. - 1982. - № 3. - 0,2 д.а. /рос.мова/.
32. В сім'ї - підліток // Советская педагогика. - 1982. - № 4. - 0,3 д.а. /рос.мова/.
33. Правове виховання учнів - турбота не тільки вчителів. // Радянське право. - 1982. - № 5. - 0,6 д.а.
34. Кадри для мікрорайону // Прапор хлібороба. - 1982. - № 36. - 0,45 д.а.
35. Спільні зусилля школи, сім'ї та громадськості у виховній роботі // Радянське право. - 1983. - № 6. - 0,65 д.а.
36. Краще вчити, краще виховувати // Народное образование. - 1983. - № 7. - 0,5 д.а. /рос.мова/.
37. Шляхи підвищення педагогічної культури батьків // Початкова школа. - 1983. - № II. - 0,64 д.а.
38. Загальна справа // Рад.школа. - 1983. - № 12. - 0,45 д.а.
39. Підліток в мікрорайоні // Народное образование. - 1984. № 3. - 0,26 д.а. /рос.мова/.
40. Типологічні особливості учнів як основа диференційова-

ного підходу // Вечерня середня школа. - 1985. - № 1. - 0,72 д.а.
/рос.мова/.

41. Активно діяти, а не чекати // Воспитание школьників. -
1938. - № 2. - 0,26 д.а. /рос.мова/.

42. Реалізація ідей науки у вихованні соціальної активності
особистості // Наука і сучасність. - Глухів: ГДПІ, 1988. -
0,45 д.а. /рос.мова/.

43. Роль педагогічної спадщини Н.К.Крупської в перебудові
позашкільного виховання // Творча спадковість Н.К.Крупської і
сучасна школа. - Горлівка: Горлівський ДПІ, 1989. - 0,35 д.а.
/рос.мова/.

44. Спонтанно-групова діяльність молодших школярів // Шляхи
удосконалення навчально-виховної роботи вчителів початкових класів.
- Суми: Сумський ОІУВ, 1989. - 0,4 д.а. /рос.мова/.

45. Н.К.Крупська про виховання в учнів позитивних звичок
// Педагогічна спадщина Н.К.Крупської та перебудова середньої і
вищої освіти. - Глухів, 1989. - 0,35 д.а. /рос.мова/.

46. Соціальне виховання молодших школярів // Шляхи вдосконалення
навчально-виховної роботи вчителів початкових класів. -
Суми: Сумський ОІУВ, 1989. - 0,45 д.а. /рос.мова/ / у співавторстві/.

47. Роль педагогічної спадщини Н.К.Крупської в соціальному
вихованні дітей та підлітків // Педагогічна спадщина Н.К.Крупської і
перебудова середньої і вищої освіти. - Глухів: Глухівський
ДПІ, 1989. - 0,3 д.а. /рос.мова/.

48. Джерела неформальних груп молоді // Соціально-економічні
та науково-технічні проблеми в умовах переходу на новий господарчий
механізм. - Черкаси: Черкаський філіал КПІ. - 1989. - 0,35 д.а.

/рос.мова/ /у співавторстві/.

49. Виховні можливості мікрорайону школи // Проблеми перебудови вищої педагогічної освіти. - Глухів: Глухівський ДПІ, 1989. - 0,3 д.а. /рос.мова/ /у співавторстві/.

50. Шляхи формування здібного організатора // Соціально-економічні та науково-технічні проблеми в умовах переходу на новий господарчий механізм. - Черкаси: Черкаський філіал КПІ, 1989. - 0,4 д.а. /рос.мова/.

51. Самовираження школяра - здібного організатора // Проблеми перебудови вищої педагогічної освіти. - Глухів: Глухівський ДПІ, 1989. - 0,4 д.а. /рос.мова/.

52. Студентські педагогічні загони в мікрорайоні школи // Удосконалення професійно-педагогічної підготовки вчителя. - Суми: Сумський ДПІ, 1989. - 0,7 д.а. /рос.мова/.

53. Чому дітей приваблює двір? // Початкова школа. - 1990. - № 2. - 0,45 д.а.

54. Підготовка студентів до виховної роботи в педагогічному загоні // Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції, присвяченої питанням удосконалення підготовки вчителя. - Херсон: Херсонський ДПІ, 1990. - 0,3 д.а.

55. Дитячі майданчики у дворах // Початкова школа. - 1990. - № 4. - 0,25 д.а.

56. Дворові неформальні об'єднання школярів // Учитель і суспільство: досвід, проблеми, пошуки. - Ізмаїл: Ізмаїльський ДПІ, 1990. - 0,2 д.а. /рос.мова/.

57. Спонтанно-групова діяльність школярів // Соціально-педагогічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. - Запоріжжя: Запорізький ДУ, 1991. - 0,25 д.а.

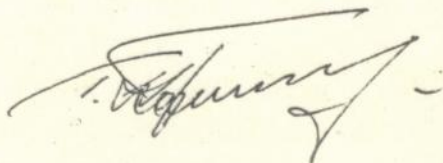
58. Патріотичне та інтернаціональне виховання школярів за місцем проживання // Актуальні проблеми інтернаціонального та патріотичного виховання. - Глухів: Глухівський ДПІ, 1991. - С,25 д.а. /рос.мова/ /у співавторстві/.
59. Педагог-новатор О.Я.Герд // Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в національному процесі педвузу та школи. - Рівне: Рівненський ДПІ, 1991. - 0,2 д.а.
60. Школі потрібен вчитель-організатор // Вчитель національної школи. - Тернопіль: Тернопільський ДПІ, 1991. - 0,15 д.а.
61. Соціальне середовище життєдіяльності школяра // Народна педагогіка і сучасні проблеми виховання. - Чебоксари: Чувашський ДПІ, 1991. - 0,4 д.а. /рос.мова/.
62. Невикористані резерви в підготовці вчителя // Соціально-педагогічні проблеми підготовки майбутнього вчителя. - Київ: Київський ДПІ, 1992. - 0,2 д.а.
63. Витоки народознавства майбутнього вчителя // Педагогічна спадщина Я.А.Коменського і перспективи розвитку народної освіти. - Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хм. філіал КДПІ, ч.2, 1992. - 0,25 д.а.
64. Виховуємо національну духовність // Психолого-педагогічні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності студентської молоді. - Вінниця: Вінницький ДПІ, 1992. - 0,3 д.а.
65. Відродження рідного слова // Історична і культурна спадщина Глухівщини. - Глухів: Глухівський ДПІ, 1992. - 0,2 д.а.
66. Біля джерел народних традицій // Психолого-педагогічні основи становлення творчої особистості вчителя. - Суми: Сумський ДПІ, 1992. - 0,15 д.а.
67. Витоки народознавства вчителя і вихователя // Шляхи

поліпшення підготовки вчителів початкових класів до роботи в національній школі. - Дрогобич: Дрогобицький ДПІ, 1992. - 0,25 д.а.

68. Духовна культура майбутнього вчителя // Неперервна педагогічна освіта: проблеми і перспективи. - Кам"янець-Подільський ДПІ, 1992. - 0,15 д.а.

69. Виховуємо народними традиціями // Вивчення рідної мови і духовний розвиток особистості молодшого школяра в оновленій національній школі. - Умань: Уманський ДПІ, 1992. - 0,35 д.а.

70. Витоки духовної культури молодого вчителя // Неперервна педагогічна освіта: проблеми і перспективи. - Кам"янець-Подільський ДПІ. - 1992. - 0,15 д.а.

Підписано до друку 14.10.1992р.0Б.2,1.Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний.Тир.100.Зам.59%.Безплатно.

ЛОД КДПІ ім.Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 25.964